

Tefsir Araştırmaları Dergisi
Nisan / 2018, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 173-179.

(Gönderim Tarihi: 13 Nisan 2018 Kabul Tarihi: 13 Nisan 2018)

DOI NO: 10.31121/tader.414940
YAYIN TARİHİ: 20.04.2018

MEZHEBİ AİDİYETİN TEFSİRDEKİ İZDÜŞÜMLERİ: EŞ'ARİYYE VE MU'TEZİLE ÖRNEĞİ

YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN NAROL

(Fecr Yayınları, Ankara 2016, 376 s.)

Enise Osmanođlu Bengi¹

Süleyman Narol tarafından Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tefsir alanında tamamlanan “Mezhep Mensubiyetinin Kur'an'ı Anlamaya ve Yorumlamaya Etkisi: Eş'ariyye ve Mu'tezile Örneği” isimli doktora tezi 2016 yılında yayınlanarak okuyucuya sunulmuştur. Müellif kitabın arka kapağında, önsöz bölümünde de yer alan ve mezheplerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan siyasî ve sosyal sebepler ile mezhebî ihtilâfların Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlama üzerindeki etkisi hakkında bilgi verdiği kısmı yayınlamıştır. Bununla birlikte eserin amacını Eş'ariyye ve Mu'tezile özelinde Kur'ân-ı Kerîm'e amaçsal yaklaşımlara dair mezhebi aidiyetin tefsirdeki yansımalarını tespit etmeye çalışmak şeklinde belirtmiştir.

Mezhebi Aidiyetin Tefsirdeki İzdüşümleri isimli bu eser, önsöz, giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir. Çalışmanın tanıtıldığı önsözün ardından, giriş bölümünde müellif konuya başlangıç olması amacıyla mezhep kavramıyla ilgili tanımlara yer vermiş sonrasında da mezheplerin ortaya çıkış sürecini tasvir etmiştir. Bunun yanında asıl konuyu teşkil eden mezhebî tefsirler hakkında bilgiler serdederek bölümü sonlandırmıştır. Birinci bölüm incelendiğinde öncelikle *Kur'an'ı Anlamaya Etki Eden Unsurlar* başlığı altında Kur'ân-ı Kerîm'in lafzından ve müfessirin şahsından kaynaklı sebepleri inceleyen müellif, sonrasında *Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin İtikadî Görüşlerine Genel Bir Bakış* başlığı içinde bu mezheplerin temel kelâmî ve itikadî usûl ve esaslarını tanıtmış ve son olarak da *Eş'arî ve Mu'tezilî Tefsirlerin Genel Özellikleri*

¹ Arş. Görev. Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. eniseosmanoglu@hotmail.com.

adını verdiği başlıkta da telîf ettikleri tefsir eserlerinin genel özelliklerinin yanında intisâb ettikleri mezheplerin bu eserlere ne derece etki ettiğini açıklamıştır. *Eş'arî ve Mu'tezilî Müfessirlerin (Râzî-Kâdî Abdülcebâr) Belli Başlı İtikadî Âyetlerin Tefsirine Yaklaşımları ve Değerlendirmesi* adlı ikinci bölümde müellif iki müfessirin benimsedikleri mezhebî görüşlerin itikadî bir takım mevzular hakkında eserlerine nasıl yansıdıklarını incelemiş ve bu hususta ulûhiyyet, nübüvvet, âhiret ve bunların yanında bir takım başka konular hakkında bu iki müfessirin tefsirlerini mukâyese etmiştir.

Müellif Süleyman Narol eserinin *önsöz* bölümünde, yüce Allah'ın insanlara doğru ile yanlış ayırt edebilmeleri, üstün meziyetlere sahip olmaları ve hayatlarını düzenleyebilmeleri için akıl nimetini bahsettiği fakat bunun dünya ve âhiretteki saadeti elde etmek ve gerek içinde yaşanılan evrenin gerekse de meâd âleminin sırlarına vukûfiyet için yeterli olmaması sebebiyle de her dönemde onlara yol gösterecek bir peygamberi vazifelendirdiği ve bu ümmete de Hz. Peygamber tarafından teblîğ ve tebyîn edilmesi için kullarıyla iletişim şekli olan vahyin lafzî hali Kur'ân-ı Kerîm'i gönderdiği bilgisini vermiştir. Bunun ardından mezheplerin ortaya çıkışıyla ilgili kısa bir özet niteliğinde müellif, İslâm toplumunu hidâyete ulaştırmak maksadıyla gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'in temelde tek Allah'a inanmak anlamına gelen tevhide davet etmesiyle, inançta sağlanan bu birliğin ilk dönemlerde Müslümanlar arasında normal hayatta da birlik ve beraberliği getirdiğini ancak bir süre sonra ümmet içinde meydana gelen kişisel çıkar ve iktidar kavgalarının tefrikaya sebebiyet verdiği, böylelikle de çeşitli grup, fırka ve mezheplerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Aralarında çıkan ihtilaflarda Kur'ân-ı Kerîm'e yönelerek, giriştikleri tefsir ve te'vil faaliyetlerinin sonucunda bir takım farklı fikirlerin ortaya çıkmasını, anlama eyleminin doğasından kaynaklanan bir durum kabul eden Narol, işin üzücü yanının, siyasî ve sosyal alanlarda zuhur eden meselelerin çözümünde başvurulmuş Kur'ân-ı Kerîm'in kişisel ve mezhepsel çıkarlara ve iktidar kavgalarına alet edilmesi olduğunu zikretmiştir. Müellif bu açıklamalarının ardından çalışmasının amacını, mezhebi aidiyetin Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya etkisini tespit etmek şeklinde tarif etmiştir. (s. 11-13)

Çalışmanın *giriş* bölümüne gelindiğinde müellif, Hz. Peygamberin ardından ortaya çıkan mezheplerin savundukları görüşlerin Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlamaya ne tür etki ettiğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, en tartışmalı alan olan itikadî mevzuları ve bu konularda en çok söz sahibi olan Mu'tezile ve

Eş'ariyye mezheplerinin ele alınacağını bildirmektedir. Tefsirdeki farklılıkların incelenmesi noktasında karşılaştırma yapmak amacıyla itikâdi mevzularla alakalı âyetlerin tefsirinde Eş'arileri temsilen Fahreddin Râzî (v. 606/1209) ve eseri *Mefâtihi'l-Gaybı*, akılcı söylemin otoritesi olarak ise Kâdî Abdülcebbâr (v. 415/1024) ve eseri *Müteşâbihü'l-Kur'ân* ve *Tenzihü'l-Kur'ânını* esas aldığını ve bunlara ilaveten söz konusu âyetlerin Ehl-i Sünnetin güçlü müfessiri ve kelâmcısı Mâtürîdî'nin (v. 303/944) *Te'vilâtü ehli's-sünne* adlı eseri çerçevesinde de değerlendirildiğini beyan etmiştir.

Temel alacağı kaynakları zikretmesinin ardından müellif, eserinde ayrıntılı şekilde incelediği mezhep kavramının tanımlarına yer vermiş ve öncelikle bu kavramla kastedilenin dinin ihtilâfsız ve kesin alanları değil, dinî meselelerin kaynağı kabul edilen metinlerde hakkında kesin delilin bulunmadığı ya da yorum yapılmasına izin veren itikâdî, siyâsî ve fikhî konular olduğunu açıklamıştır. Ardından da mezhep kavramı ile yakın anlam ifade eden 'firka' ve 'nıhle' kelimelerini izâh ederek aralarında ki farklara değinmiştir. Mezheplerin sayısı hususunda ittifâk bulunmamakla birlikte mezhep grupları eserde, kelâm ilmi içinde ele alınan İslâm inancına yönelik usûl ve esaslar hakkında ayrılanlar 'itikâdî', özellikle halife seçimi gibi meseleler konusunda ihtilâf edenler 'siyâsî', Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatının ardından değişen hayat şartları sebebiyle meydana gelen amelî ve hukûkî farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkanlar ise 'fikhî' olarak tasnif edilmiştir.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatının ardından mezhepsel ayrılıkların yaşanmasının sebepleri ve Sahâbe, Tabiûn ve Tebeü't-tabiîn dönemlerinde mezheplerin geçirmiş olduğu süreç hakkında bilgi veren müellif ardından, meselenin tefsire etkisinin anlaşılabilmesi için başlangıçtan tedvin dönemine kadar tefsir ilminde yaşanan gelişim ve değişimleri de izaha çalışmıştır. Mezhepleşme sürecinin sonunda, kendi görüşlerini desteklemek için herkesin ortak paydası olan Kur'ân-ı Kerîm'i kullanarak, fikirlerini ona söyletme ve onaylatma çabasına giren mezheplerin ortaya koydukları tefsirleri, öncelikle mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini tekrar ettiği 'mezhebî tefsir' başlığı altında inceleyen müellif; Mu'tezilî tefsirler, Şi'a tefsirleri, Hâricî tefsirler ve Ehl-i Sünnet tefsirleri olmak üzere dört bölümde sıralamış ve bu mezhepler doğrultusunda kaleme alınan eserleri zikretmiştir. Ehl-i Sünnet tarafından yapılan tefsirlerin mezhep taassubu içermediği şeklindeki yanlı tutumu reddeden müellif, vakıanın Sünnî tefsirlerde de mezhep temelli yorumların bulunduğu şeklinde olduğunu kabul etmesi

sebebiyle Ehl-i Sünnet tefsirlerini de mezhebi tefsirler tasnifine dâhil ettiğini açıklamıştır. (s. 15-35)

Müellif eserinin *Kur'an'ı Anlamaya ve Yorumlamaya Etki Eden Unsurlar İle Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin İtikadî Görüşleri ve Tefsir Anlayışı* ana başlığını taşıyan birinci bölümde öncelikle *Kur'an'ı Anlamaya ve Yorumlamaya Etki Eden Unsurlar* alt başlığını ele alarak Hz. Peygamberin (s.a.v) vefatının ardından Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde ortaya çıkan farklılıkların, bir metnin veya sözün anlaşılması ve yorumlanması noktasında gerçekleşmesi son derece muhtemel bir durum olarak görülmesi gerektiğini açıklamıştır. Kur'ân-ı Kerîm üzerine yapılan tefsir faaliyetlerinde görülen söz konusu ihtilafları yorumcunun insan doğası ve kişisel farklılıklarına bağlayarak, bu durum için 'tefsirde öznellik' tabirini kullanmayı tercih etmiş ancak bunun metinle değil bizâtihî müfessirin onu yorumlaması ve anlaması ile ilgili düşünülmesi icâb ettiğinin altını çizmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve tefsir etmede ortaya çıkan farklılıkların sebeplerinin incelenmesi ve bir tasnife tâbi tutulması noktasında temel kaynaklarda birlik sağlanamadığını belirten Narol, eserinde bu ihtilaf sebeplerini Kur'ân-ı Kerîm'in lafzından kaynaklanan ve müfessirin kendisinden kaynaklanan öznel sebepler olmak üzere iki grupta ele alacağını belirterek güzel bir ayrımı esas almış, bununla birlikte konuyu araştırmanın çerçevesini aşmamak maksadıyla uzatmadığını belirterek geniş bilgi sahibi olmak isteyen okuyucuları da meseleyi derinlemesine işleyen kaynaklara yönlendirerek araştırmacıya yerinde bir rehberlik yapmıştır. (s. 41-43)

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılıp yorumlanması noktasında ortaya çıkan ihtilafların sebeplerini serdetmeye gayret ettiği bu bölümde *Kur'an Lafzı Temelli İhtilaflar* başlığı altında ilâhî kelâmın dilinin Arapça olmasından kaynaklı dil özelliklerinden doğan i'rab, umum-husus ve mutlak-mukayyed konusu ve hakîkât-mecâz ihtilafı gibi mevzuları zikretmiştir. Bunların dışında kıraat farklılıkları, gerek kabul edenler ile etmeyenler arasında gerekse de kabul ettikleri halde mensûh âyetlerin tespiti hususunda kendini gösteren nesh ile ilgili iddialar, manalarının açık olmaması sebebiyle mezhep müntesibleri tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yorumlama çabasına girilen ve tespit edilip anlamlarının anlaşılması hususunda ihtilâf yaşanan müteşâbih âyetler ve Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine yönelik Hz. Peygamber'den (s.a.v.),

Sahâbe ve Tabiûndan nakledilen farklı rivâyetler Kur'ân-ı Kerîm'in yorumlanmasında ortaya çıkan ihtilâfin ilâhi kelâmın lafzından kaynaklı sebepleri olarak ele alınmaktadır. (s. 43-57)

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzından kaynaklı ihtilâflar üzerinde durduktan sonra *Müfessirin Kendisinden Kaynaklanan Sebepler* başlığı içinde müfessire ait öznel konulara değinmiştir. Tefsirde ihtilâf sebebi olarak tefsircinin içinde yaşadığı 'sosyo-kültürel ortamını', değişen ve gelişen şartlar sonucu tefsirde dirâyetin bir ihtiyaç haline gelmesiyle tefsirine ictihâdî yorumlarını da katmak zorunda kalan müfessirin 'ilmi seviyesini' ve ön kabullerinden soyutlanıp objektif davranması gereken müfessirin, beklenenin aksine görüşlerini Kur'ân-ı Kerîm'e söyletme ve mezhebi doğrultusunda sonuçlara ulaşması şeklinde görülen 'mezhebî ihtilâflar ve taassubu' zikretmiştir. Mezheplerin kendilerini savunmak için yöneldikleri ilk mercî olan Kur'ân-ı Kerîmi çıkarları doğrultusunda anlamlandırma çabasını ifade eden mezhep taassubu hususunda müellifin Ehl-i Sünneti bundan tenzih etmeyerek bilakis onlar üzerinden konuyu örneklendirmesi meseleye objektif baktığını göstermesi açısından anlamlıdır. Müellif öznel sebepler konusunda son olarak ise Yahudî, Hristiyan ve diğer kültürlerden İslâm'a ve tefsirlere giren İsrâiliyyât bahsini incelemiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının ardından İsrâilî kaynaklara yönelmenin sebepleri ve bu kaynakların kabul edilebilirliği hususundaki ölçü ve ihtilâfları zikretmiştir. (s. 57-68)

Âyetleri anlama noktasında müfessirler ve mezhepler arasında yaşanan ihtilâfin sebepleri üzerine yapmış olduğu tasnif ve açıklamaların ardından müellif çalışmasının asıl konusuna hazırlık mesâbesinde Mu'tezile ve Eş'arıyye mezheplerini mercek altına almış, öncelikle mezhep şeklinde ortaya çıkışları hakkında bilgi vererek benimsedikleri kelimî ve itikâdî ilkeleri ayrıntılı bir şekilde tarif etmiştir. Mu'tezile'nin sahip olduğu ve tüm müntesibleri tarafından tartışmasız şekilde üzerinde ittifâk edilen tevhid, adâlet, el-va'd ve'l-va'id, el-menzile beynel'l-menziyeteyn ve el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker ilkelerinden oluşan 'usûl-i hamse' hakkında bilgi verip ehl-i sünnetin de bu ilkeler hususundaki düşüncelerini zikrederek mukâyese yoluna gitmiştir. Ardından Eş'ariyye'nin ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret gibi mevzular hakkında benimsedikleri kelâmî görüşleri, Eş'ariyye mezhebinin mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimleri arasında bir takım ayrılıkların bulunması hasebiyle, mezhebin genel kabul gören ilkeleri şeklinde değil, mezhebin kurucusu olan Eş'ariyye ve çalışmada esas aldığı müfessir

Fahredden er-Râzî çerçevesinde inceleyerek mezhep içi farklılıkları da göstererek aktarmıştır. Bölümün son kısmında ise müellif, asıl amacı çerçevesinde Mu'tezile ve Eş'ariyye mezheplerinin tefsirlerdeki farklı metotları ve mezhebin tefsirleri üzerine etki derecesini ele almış, bunu yaparken de Mu'tezile mezhebine ait genel kâideler verirken, Eş'ariyye mezhebinin daha önce bahsettiğimiz gibi mütekaddim ve müteahhir ulema arasındaki düşünce yapısının değişimi sebebiyle genelleme yoluna gitmeden Fahreddin er-Râzî özelinde konuyu tasvîr etmiştir. Râzî'nin tefsirinde imânın hakîkatı ve rü'yetullâhın ispatı gibi konularda Eş'ariyyenin görüşleriyle kısmen örtüşmeyen fikirler ortaya koymasına rağmen gerek Mu'tezilî gerekse de onlara nisbetle daha az miktarda olmakla birlikte Eş'arî âlimlerin telîf ettikleri eserlerde kendi mezhebi görüşlerini doğrulamak yönünde tefsir faaliyeti gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. (s. 68-92)

Narol, kitabının *Eş'arî ve Mu'tezilî Müfessirlerin (Râzî-Kâdî Abdülcebbâr) Belli Başlı İtikâdî Âyetlerin Tefsirine Yaklaşımları ve Değerlendirmesi* adını taşıyan ve ağırlıklı kısmı oluşturan ikinci bölümünde bu iki mezhebi daha özeldir karşılaştırmak amacıyla bazı itikâdî mevzularla alakalı âyetler hususundaki anlayışlarını serdetmiştir. Bu doğrultuda ilk mesele olarak *Ulûhiyyetle İlgili Âyetleri* ele alan Narol, *Tevhîd ve Allah'ın Sıfatları, İmanın Hakikâti ve Allah'ın Fiileri* konuları hakkında Eş'ariyye ve Mu'tezilenin görüşlerini incelemiştir. Ardından *Nübüvvetle İlgili Âyetleri* mercek altına alan Narol, *Peygamberliğin İmkânı ve Gerekliliği, Peygamberliğin İspatı ve Mûcize, Peygamberlerin Sıfatları ve İmâmet* mevzûları hakkındaki mezhepsel ittifâk ve ihtilâf noktalarını belirtmiş ve sonrasında da *Âhiretle İlgili Âyetleri* inceleyerek *Ahiretin Varlığı, Azap ve Nimetiyle Kabir Hayatı, Şefaat, Cennet-Cehennem (Varlığı ve Ebediliği), Ru'yetullah* konularını iki mezhep çerçevesinde değerlendirmiştir. Son olarak ise *Diğer Konular ile İlgili Âyetler* başlığı ile *el-Emru bi'l-Ma'ruf ven'Nehyu ani'l-Münker, Halku'l- Kur'ân ve Kullarının Fiillerinin Yaratılması (Halk-u Ef'âli'l-İbâd)* meselelerini konu edinerek iki mezhep arasında karşılaştırma yapmıştır. (s. 95-358)

Narol, kitabının *sonuç* kısmında genel itibariye Eş'ariyye ve Mu'tezile mezheplerinin, özeldir ise Râzî ile Kâdî Abdülcebbârın tefsirlerinde itikâdî meselelerle alakalı âyetler hakkında yapmış oldukları yorumları intisâb ettikleri mezhepleri açısından değerlendirmiştir. Yapmış olduğu karşılaştırma neticesinde, Kâdî Abdülcebbâr'ın âyetleri bağlamından koparmadan Kur'ân'ın kendi iç bütünlüğü içerisinde anlama ve tefsir etme hassasiyetini göstermediği, âyetleri mezhebî görüşlerine

ve lehine göre yorumladığı ve mezhebinin baskısından kurtulamadığı, buna karşı Râzî'nin ise yine mezhebî düşüncelerini tefsirine aktarmakla birlikte Kâdî Abdülcebâr'a göre daha özgür bir alanda yorum yapabildiği sonucuna vardığını bildirmiştir. (s. 359-362)

Sonuç olarak akıcı bir üslûb ile eserini telif eden Süleyman Naro1, konuları başlıklandırma noktasında da okuyucuya kolaylık sağlamıştır. Müellifin doktora tezi olarak kaleme aldığı bu eseri, esas itibariyle Tefsir alanına ait olmakla birlikte gerek mezheplerin ortaya çıkışı ve farklılaşmalarına etki eden faktörleri incelemesi açısından Mezhepler Tarihi gerekse de Kur'ân-ı Kerîm'deki itikâdî meseleleri incelemesi yönüyle de Kelâm alanında son derece faydalı bir çalışmadır.